

Bevaring av bygningsmiljøer

Et historisk tilbakeblikk på noen norske bevaringsområder

JOHANNE SOGNNÆS

Siden de store totalsaneringsplanenes tid like etter annen verdenskrig har holdningen vært at en levende by må satse aktivt både på bevaring og fornying. Byutvikling dreier seg om å ta vare på eksisterende kvaliteter og samtidig om å skape nye. Hvordan dette skal håndteres i praksis er imidlertid under kontinuerlig debatt internt i fagmiljøene og i videre kretser. Antikvarer og arkitekter har noe ganger stått mot hverandre, andre ganger sammen. Denne artikkelen gjør et historisk tilbakeblikk på noen norske bevaringsområder. Hva var bakgrunnen for vernet og hvilke problemstillinger sto i fokus? Hvor strengt var vernet, og hvilke former for fornyelse ble det gitt rom for?¹

Gamle Stavanger

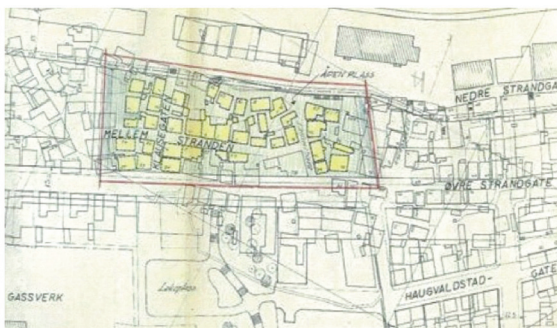
Gamle Stavanger ligger i sentrum av Stavanger, på vestsiden av Vågen. Området regnes som det første sammenhengende utbygde boligområdet fra den sterke vekstperioden i byen på midten av 1800-tallet. Det er også ett av de aller første områdene som er bevart ved hjelp av bygningslovgivningen. Opprinnelig var det befolket av håndverkere, handlende og alle slags sjøfolk – fra skipperne til matroser. Seinere kom industriarbeidere til, og da området var som mest forfallent på midten av 1900-tallet, ble det et sted for økonomisk svake grupper.

Et enkelt kartutsnitt, påtegnet reguleringsgrense og fargelagt for hånd (ill. 2) viser den opprinnelige reguleringsplanen for et område som i dag framstår som et av våre mest

Ill. 1. Illustrasjonen viser Rem Koolhaas' ideskisse til prinsipp for bevaring/fornyning i Beijing. Ved å legge en "barcode" over bykartet defineres striper av byområder som enten saneres til fordel for noe nytt, eller bevares som de er i dag. På det viset slipper man å ta stilling til hvilke konkrete objekter som skal bevares for ettertiden. Man leverer en viss mengde, og neste generasjon kan gjøre sine valg innenfor det som er overlevd. Norske bevaringsområder har blitt til gjennom langt mer komplekse prosesser. Illustrasjon: Koolhaas/OMA 2004, <http://oma.eu/projects/beijing-preservation>.

velpleide bevaringsområder. Planen er visstnok uten andre bestemmelser om bruk og utforming enn de to innskrevne ordene som viser at planområdet er regulert til "åpen plass".² Æren for at området er bevart, tilskrives Einar Hedén. Han var arkitekt av utdanning og hadde bakgrunn både fra prosjektering og regulering før han ble Stavangers første byantikvar. Som nyutdannet var han svært skeptisk til den omfattende saneringsplanleggingen som var dominerende etter krigen. Han mente noe av det gamle burde bevares for ettertiden og la allerede i 1951 fram følgende visjon for hvordan dette kunne gjøres:

III. 2. Reguleringsplan for Gamle Stavanger, vedtatt i 1957. Stavanger kommunearkiv.

Den gamle bebyggelse og de morsomme gateløpene mellom Øvre Strandgate og Strandkaien beholdes i store trekk som det ligger i dag. En del av husene, som er kondemnabile eller av mindre verdi, skiftes etter hvert ut og erstattes av mer verdifulle bygninger fra andre bydeler. I noen av bygningene bør det innredes museum, det må kunne gjøres som i Bergen at det blir ført opp et gammelt bakeri, et garveri, verksteder og små butikker. (...) Men resten av husene skal tjene det levende livet, som boliger, butikker og verksteder. Det skal være liv i de gamle gatene, gardiner og blomster bak vinduene. Kanskje kan det en gang bli slik at disse husene blir en slags æresboliger for eldre sjøfolk og håndverkere, som kan pusle med litt maling og vedlikehold og passe på at rosene blomstrer. I det hele ligger strøket vel til rette for at det skulle kunne bli Stavangers Gamle By. Fordelen ved planen skulle være innlysende. Strøket hører til det best bevarte i Stavanger. Det ligger sentralt til, med lett atkomst for byens egne folk, og like i øynene på alle turistene som kommer til byen. Innrammet av moderne bebyggelse vil de morsomme små husene og de kronglete gatene bli en perle i byen, en severdighet av rang for fremmede og et fredet sted for alle stavangere som ønsker å gjenoppleve stemningen fra De hvite seils tid.³

På denne tiden hadde man ennå ingen bevaringshjemmel i bygningsloven, hensikten ble derfor oppnådd gjennom en kreativ bruk av daværende lov, og en evne til å bygge allianser mellom bygningsvernmyndigheter og sivilsamfunn som kunne fremme en alternativ utvikling av den saneringstruede bydelen. Ved å regulere området til åpen plass, fjernet man den øko-

III. 3. Øvre Strandgate i Stavanger. Foto: Johanne Sognnæs 2008.

nomiske motivasjonen for å rive bygningene – ingen huseiere ønsket å bli sittende igjen med en tomt som ikke var bebyggbar. Ved å trekke sentrale personer fra kommunen inn i det organisatoriske arbeidet rundt planen, ble den forankret i det kommunale apparatet.⁴ Seinere har bevaringsplanen blitt revidert og utvidet flere ganger og er nå en ordinær spesialområde-regulering. Planen dreide seg opprinnelig om å bevare 33 bolighus,⁵ i dag omfatter den bortimot 180 bygninger. Parallelt med reguleringsplanen ble det etablert en organisasjon – Foreningen Gamle Stavanger – som på ulike måter har støttet opp om bevaringsarbeidet og gitt dette en legitimitet utover det som juridiske bestemmelser alene ville ha kunnet klare. Området har i tillegg hatt en egen velforening som har stått for sosiale arrangementer, dugnader og liknende.

Som prosjekt betraktet fremstår Gamle Stavanger utvilsomt som vellykket. Men for hvem er området ”vellykket”? Her vil oppfatningene være delte, og de varierer også over tid. Synet på hva som er god bevaring endrer seg, på samme måte som synet på hva som er god arkitektur.

III. 4. Gamlebyen i Stavanger er innrattet av moderne bebyggelse. Foto: Johanne Sognnæs 2008.

Identitet og helhet

Et trekk ved visjonen om Gamle Stavanger som i dag virker fremmed, er idéen om å erstatte de dårligste husene med andre gamle hus, at en *gamleby* er noe man kan *skape*. Dette vitner om den nære tilknytningen det den gang var mellom bevaringsarbeidet og museumsfeltet. Folkemuseumstanken synes ennå å vake i bakgrunnen. Men det vitner også om et behov for å skape en helhet – å *hele* et bybilde som er i ferd med å gå i oppløsning, å skape soner der forandring tilsynelatende ikke skjer.

Uthus og gjerder ble langt på vei rensket bort. De ble ansett som skjemmende og lite anvendbare. Behovet for å gjøre området "pent", var trolig langt større enn hva vi i dag kan forestille oss. I dag er denne penheten noe av det som oppleves som problematisk ved området. Enkelte vil oppleve det som nostalgisk, gentrifisert, "museifisert" og over-

III. 5. Gamle Stavanger er en betydelig turistattraksjon på grunn av bydelens unike karakter med en tett struktur, en tilnærmet autentiske bygningsmassen og lokaliseringen ved havnen. Mange turister oppfatter området som et museum. Foto: Johanne Sognnæs 2008.

pyntet og distanserer seg derfor fra det. Området mangler noen av de mer sublimе kvalitetene knyttet til opplevelsen av tiden som går – aldringstegn i form av bruksslitasje og forvitring av bygningsmaterialer, spor etter tidligere reparasjoner og andre normer, et snev av forfall.

Området fortjener respekt for så tydelig å representere én bestemt måte å bevare på, og for å holde fast ved denne. Ikke minst gir det organisatoriske arbeidet bak grunnlag både for å bli imponert og inspirert. Området ble bevart allerede før lovhjemmelen for bevaring var innført. De private eierne og kommunen løftet fram området i fellesskap – eierne satte i stand husene, kommunen gatene og grøntområdene. Gjennom en jevn innsats fra eierne og kommunen i fellesskap ble bevaringsområdet utvidet flere ganger, planbestemmelsene gjort mer presise, og det fysiske stedet driftet og vedlikeholdt. Frivillige foreninger ble etablert, den ene mer faglig orientert, som veileder og “vaktbikkje” for de antikvariske verdiene, den andre var rettet mot å styrke det sosiale fellesskapet, gjennom dugnader og andre trivselstiltak. I dagens diskusjoner om den problematiske gentrifiseringen, er det verdt å merke seg at dette er et nyere begrep og at det heller ikke dekker de faktiske forhold slik de var for noen tiår siden. I en undersøkelse presentert i bokform i 1977 ble det konkludert med at rehabiliteringen av Gamle Stavanger – som det eneste eksempel forfatterne hadde funnet – hadde maktet å kombinere antikvariske interesser med opprinnelige beboeres ønske om å bedre sine boligforhold.⁶

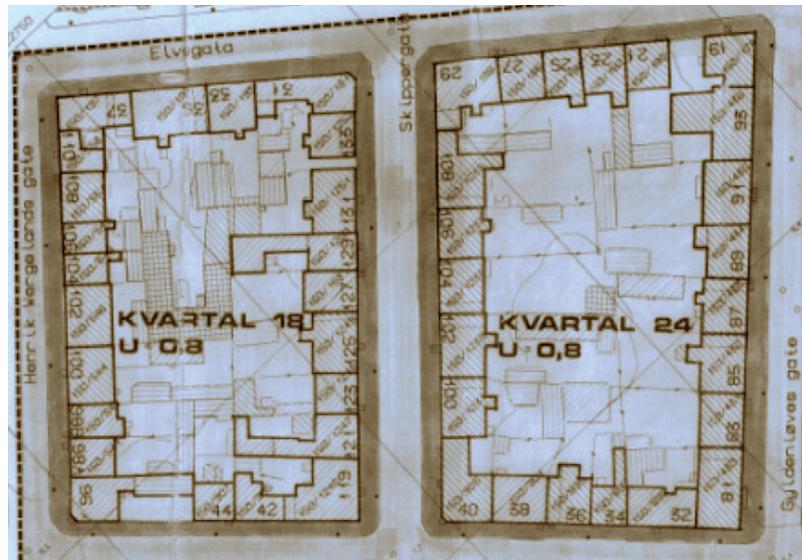
Posebyen i Kristiansand

Posebyen i Kristiansand utgjør en betydelig del av kvadraturen i sentrum og ble regulert til spesialområde bevaring i 1990. Posebyen består i hovedsak av eldre trehusbebyggelse fra 1700- og 1800-tallet. Bolighusene ble den gang lagt med langfasadene mot gata, mens det inne i bakgården lå uthusbygninger som stall, fjøs og bryggerhus.⁷

Også for dette gamle byområdet var det å renske bort uthusene et viktig grep i bevaringsplanen. Men det var ikke lenger snakk om tilflytting av gamle hus for å skape en “gamleby” – en øy av fortid i en by som ellers fornyes og fortettes. Det nye henvises ikke lenger til å stå i ring rundt bevaringsområdet, men slippes inn i bevaringsområdets indre. Fasadene mot gata gis et sterkt vern for at byhistorien skal bevares til glede for hele byens befolkning. I det indre av kvartalet har imidlertid den private råderetten forrang. Her gis det rom for å fjerne det gamle og skape noe nytt. Utvidelser og standardhevinger skal dekke private behov for moderne og lettstelte leiligheter. Reguleringsplanen – som dekker en betydelig del av kvadraturen i Kristiansand sentrum – kan på den ene siden betraktes som et uttrykk for en økende bevaringsvilje, men den kan også tas til inntekt for at en ny og mer urban livsform er i ferd med å slå gjennom. Den mer

III. 6. Bygningene som på planen har tykt omriss forutsettes bevart, mens de med tynt omriss – i all hovedsak uthus – tillates revet. Kartgrunnlag fra kommunearkivet i Kristiansand.

III. 7. Utgangspunkt: Pose-byen i Kvadraturen. Pose-byens ti kvartaler ble fredet i 1990, og er Nord-Europas størstesamling av lav, sammenhengende trehusbebyggelse fra 17- og 1800 tallet. Foto: Anders Martinsen mars 2007.

kjøpesterke del av bybefolkningen, som på 1960- og 70-tallet emigrerte til forstedene, er på 1980- og 90-tallet i ferd med å vende tilbake til bykjernen.

Lærdalsøyri

Lærdal er et lite tettsted innerst i Sognefjorden, og øyri nede ved sjøen var i lange tider en viktig markeds plass som knyttet sammen fjordbygdene i vest med dalførene i øst. Planen for vern av trehusbebyggelsen, langs den gamle hovedgata opp fra sjøen, ble vedtatt av kommunestyret i 1970. Dette er trolig den første bevaringsplanen som ble vedtatt i medhold av Bygningsloven av 1965.

Bevaringsområdet utgjorde en mindre del av en reguleringsplan for hele tettstedet og hadde kun én reguleringsbestemmelse knyttet til seg. Den lød slik:

§ 15 I miljøbevaringsområdet gjeld følgende serfyresegner: Når eldre bygning skal setjast i stand, skal dette gjerast på ein slik måte at bygningen sin karakter ikkje vært brigda. Framlegg til brigde av hus innanfor miljøbevaringsområdet skal, forutan av bygningsråd, også være godkjent av den antikvariske bygningsnemnd, jfr. Lov om bygningsfredning av 3. desember 1920, § 5.

Hvorfor var man så tidlig ute i denne lille kommunen, som bare har et par tusen innbyggere? Stedet, som var nær ved å få bystatus i 1842, sto nærmest stille etter denne tid. I nabo-kommunen Årdal, som lå innerst ved neste fjordarm, var situasjonen radikalt annerledes.

III. 8. Bevaringsområdet på Lærdalsøyri med opprinnelig avgrensning fra 1970. Illustrasjonen er hentet fra Gamle Lærdalsøyri. Plan for vern, vedlikehold og forvaltning, utgitt av Lærdal kommune i 2005.

Ill. 9. Fra bevarings-
området på Lærdals-
øyri. Foto: Johanne
Sognnæs 2008.

Aluminiumsproduksjonen, som startet opp etter krigen, ble et av de fremste symbolene på det moderne Norge. Produksjonen ga gode eksportinntekter og lokalsamfunnet arbeidsplasser. Men den ga også forurensinger som var så omfattende at skogen ble ødelagt, buskapen syknet hen, og jordbruket måtte nedlegges. Var det oppdagelsen av skyggesidene ved moderniseringen av samfunnet som satte fart i bevaringsarbeidet i Lærdal? Eller var det også her en langvarig og utrettelig innsats fra en lokal ildsjel – som også i dette tilfellet var arkitekt?

Arkitekt Johan Lindstrøm, fra en hotelleierfamilie i Lærdal, hadde allerede i 1921 utgitt en lang og grundig artikkel om de gamle bygningene på Lærdalsøyri.⁸ I 1940 var det han som fikk i oppdrag å lage et forslag til reguleringsplan for tettstedet. Målsettingen med planen var å legge til rette for sentrumsutvikling med forretninger og kontorer, samt boligbygging. I stedet for å forutsette sanering av den gamle bebyggelsen langs Øyragata – den gamle hovedveien ned mot sjøen – ble det planlagt å etablere en ny sentrumsakse vinkelrett på den gamle. Det gamle og det nye fikk utvikle seg på hver sine premisser, de møttes bare i et krysningspunkt, der hvor hotellet lå. Planen ble vedtatt etter krigen og dannet grunnlag for den videre utbyggingen av stedet.

De gamle bygningsmiljøene, ett på hver side av hotellområdet, ble regulert til bevaring i 1970. Ved en seinere revisjon av planen, ble bevaringsområdene utvidet og gjort sammenhengende. I tillegg er det på kommuneplannivå nylig etablert en buffersone rundt bevaringsområdet for å mildne overgangen mellom nytt og gammelt, mellom ulike bygningstyper og ulike skalaer.

På samme måte som i Gamle Stavanger, ble det også her etablert et eget organ som hadde som oppgave å bistå kommunen i forvaltningen av området. Dette har vært sammensatt av fagkyndige på arkitektur og på bevarings spørsmål, beboere fra bevaringsområdet, og representanter fra kommunal administrasjon og politikk. Claus Lindstrøm (sønn av Johan), hadde lenge den sentrale rollen i dette forvaltningsarbeidet og styrte det med fast hånd.

Lærdalsøyri er et svært velholdt bevaringsområde, men med en litt annen karakter enn Gamle Stavanger. Faktorer som har medvirket til dette er for det første at Lærdal har et av de tørreste klimaene i landet, behovet for reparasjon og utskifting har ikke vært like stort her som andre steder. For det andre har mange av husene blitt beholdt av arvingene som feriesteder. Dette har redusert behovet for tilpasning til moderne boligstandard, men det har også ført til at området, særlig i vinterhalvåret, oppleves som mindre levende enn hva det ellers kunne ha vært. For noen år siden ble det laget et forslag til vitalisering av bevaringsområdet ved innføring av moderne uttrykksformer. Ett av de sentrale elementene i dette forslaget gikk ut på å asfaltere gatene i ulike gråtoner og geometriske mønster, et annet gikk ut på øke parkeringskapasiteten ved å anlegge en underjordisk parkeringsplass under det største åpne gaterommet i bevarings-

området. Forslaget møtte motbør og ble ikke realisert. Lærdalsøyri oppleves imidlertid ikke som anti-moderne og lukket for nye impulser, men med et relativt nøkternt og velutviklet skjønn for hva som passer inn og hva som ikke gjør det. Etter min oppfatning er den nyere bebyggelsen i Lærdal – i langt større grad enn de fleste steder på Vestlandet – preget av god hverdagsarkitektur, som har et moderne, men samtidig lite prangende uttrykk. Dessverre gikk en stor del av denne bebyggelsen tapt under brannen i januar 2014. Selve Øyri ble imidlertid skånet.

Til høyre og nedenfor: Ill. 10. Bebyggelsen i sentrumsaksen (fra 1940-tallet) på Lærdalsøyri og området utenfor denne igjen, opererer med bygninger i en noe større skala og i et modernistisk uttrykk. Foto: Johanne Sognnæs 2011.

”Karakter” og kunnskapsoppbygging

Et interessant trekk ved den første bevaringsplanen for Lærdalsøyri er at den kun hadde én bestemmelse, og det var at bygningenes *karakter* ikke skulle endres. Med dette ble det introdusert et begrep som kom til å bli et typisk trekk ved bevaringsplanene i den kommende perioden. Fokuset på karakter viser at det ikke var snakk om å fryse situasjonen ved å stanse alle former for byggeaktivitet, det var rom for endringer – til dels betydelige. Vern etter Plan- og bygningsloven har i motsetning til vern etter fredningslovverket, vært begrenset til bygningenes ytre, det indre har hele tiden kunnet bygges om, moderniseres. Men mange av planene fra 1970- og 80-tallet viser at heller ikke det ytre hadde noe strengt vern. I mange av planene står det eksplisitt at husene kan ”bygges om, på og til” så sant ”karakteren” blir beholdt. I bevaringsplanen for Øvrebyen i Kongsvinger, vedtatt 1975, ble dette formulert slik:

De eldre husene kan istandsettes, om- og påbygges, fasade-kledning, fasadedetaljer, takteking, piper, vinduer m.m. kan fornyes, forutsatt at husenes dimensjoner, takform, fasadeform, materialbruk og farger i karakteren opprettholdes eller tilbakeføres.⁹

Karakter er ikke et entydig begrep, det krever både kunnskaper om byggeskikk og en kvalifisert fortolkning av hvor grensen for inngrep går. Dette er en oppgave for fagfolk. I den opprinnelige planen så vi at det ble henvist til det fagorganet som var tillagt ansvar for de fredete bygningene – Den antikvariske bygningsnemnd. Dette var imidlertid et særtilfelle, og må anses som en famling i starten av arbeidet med en ny plantype. Det normale ble at den faglige støtten ble hentet på fylkesnivået, hos fylkeskonservator. Underlag for vurderingene ble hentet fra de omfattende kunnskapsbasene som ble bygget opp på 1970-tallet, med SEFRAK og Den nordiska Trästadens som de to store og landsomfattende registreringsprosjektene. Flere steder ble det i tillegg laget pedagogisk utformede veiledere som fortalte om ”riktig” og ”galt” ved endring og utvidelse av bevarte bygninger. Det var en tro på at det fantes en slags grammatikk som kunne tas i bruk som hjelpemiddel, at reglene *var* der, bare man lærte å se dem.

Fra byggeskikk til autentisitet og lesbarhet

Å ta vare på eldre bygningsmiljøer i byer og tettsteder handlet de første tiårene mye om å ta vare på en *byggeskikk*. Det var ikke bygningenes ”kunstverdi”, ikke det egenartede skaperverket, som sto i fokus, slik det var i Bygningsfredningsloven av 1920, men det alminnelige ved dem, det at de representerte en folkelig skikk utviklet på basis av prøving og læring.

Det var ikke bare kulturminnevernere som var opptatt av byggeskikk i denne perioden, også blant arkitekter generelt var det en betydelig interesse for lokale tradisjoner. Husbanken løftet byggeskikk fram som et tema fra slutten av 1970-tallet,¹⁰ og var en pådriver for opprettelsen av Statens Byggeskikkutvalg i 1982. Som en følge av dette ble det en periode arrangert arkitektkonkurranser for utvikling av regionalt tilpassede hustyper.¹¹

I Nyseth og Sognnæs' forskningsprosjekt "Godt fungerende bevaringsområder" ble fagfolk med godt kjennskap til de tilsammen 14 bevaringsområdene som ble undersøkt, spurt om hva de anså som henholdsvis vellykket og mindre vellykket ved disse områdene.¹² Det ble trukket fram som vellykket at man hadde klart å beholde sammenhengende områder, skalaen i bebyggelsen, et helhetspreg og en identitet, og at man hadde realisert målsettingen om vern gjennom bruk. Det negative som ble trukket fram, var at det hadde foregått en utstrakt utskifting av bygningsdeler, fasadematerialer og bygningsdetaljer som hadde svekket autentisiteten og lesbarheten i bevaringsområdene. Skillet mellom gamle bevarte bygninger og nyoppførte hadde blitt for liten, de samme byggevareproduktene og de samme bygningstekniske grepene ble tatt i bruk på begge disse feltene. Det hadde ikke gått som enkelte hadde håpet, at det ville utvikle seg et profesjonelt bevaringsmarked – en nisje for spesialiserte håndverkere og med nye kvalitetsprodukter som videreførte det beste i den tradisjonsbårne kunnskapen.

En måte å møte denne utviklingen på ble å lage mer detaljerte bestemmelser. Et eksempel på dette er en reguleringsplan fra Sandnes kommune, vedtatt i 1996. I bestemmelsene for bevaringsområdet heter det blant annet:

Panel skal være høvlet. Vinduer skal være kittfalset med hjørnebeslag. Løse vindussprosser tillates ikke brukt. Piper skal utformes på tradisjonelt vis slik at det dannes sokkel mot taket. Vannrenner skal være i aluminium eller sink. Nedløpsrør der de skifter retning, fra takraftet til husvegg, skal utformes med knær, på tradisjonelt vis. Taktekking skal være i skifer eller tegl og malingstype og fargebruk skal understreke strøkets historiske karakter.

Formuleringen vitner om en forvaltning som forsøker å imøtekomme et økende krav om å være *forutsigbar*, og som uttrykker seg i et språk som er forståelig for alle. Den siterte bestemmelsen peker også mot at begreper som *autentisitet* og *lesbarhet*, selv om disse ikke blir brukt direkte, nå er innarbeidet som en norm i forvaltningen. Lars Roede har omtalt autentisitet som 1980-årenes mantra. Selv har han drøftet begrepet inngående, påpekt at det finnes mange former for autentisitet og at det i praksis vil være umulig å kreve alle disse ivaretatt i ett og samme objekt.¹³

Kulturminnevernet beveget seg fra 1980-tallet over i en mer akademisk retning, der begrepsutvikling og teoretiske tilnæringer fikk en stadig økende plass. Det var ikke lenger nok å kartlegge og videreføre en byggeskikk, man måtte på en helt annen måte reflektere over og begrunne *hvorfor* noe burde bevares. Begreper som *lesbarhet* og *autentisitet* ble sentrale og førte til økt oppmerksomhet omkring forholdet nytt–gammelt. Kopiering ble problematisk, videreføring av byggeskikk likeså. I stedet ble modernismens ”ærlighet” på ny en ledetråd, også i det antikvariske arbeidet. Det ble lett etter muligheter for å ”tilpasse” gjennom kontrast, en relativt vanskelig øvelse fordi det som i samtiden oppfattes som en spennende kontrast og aktuell kommentar, lett blir utdatert.¹⁴

Bygningsvern og bevaringsplanlegging hadde allerede fra 1970-tallet fått innpass i arkitektutdanningen, på 80-tallet fikk arbeidsfeltet en tydeligere anerkjennelse også innen arkitekturverdenen. I 1988 ble Houens Fonds Diplom for første gang gitt til innsatsen for å *bevare*.¹⁵ Gamle Stavanger, Sjøgata i Mosjøen, og Jugendbyen i Ålesund, samt de arkitektene som hadde det vesentlige av æren – Einar Hedén i Stavanger, Dag Nilsen i Mosjøen og Olav Høydal i Ålesund ble tildelt denne prisen, som har som mål å hedre ”fremragende, selvstendig og arkitektonisk gjennomført arbeid”.¹⁶

Kontrast som virkemiddel

Ill. 11. Bruk av kontraster i bevaringsområdet i Stavanger sentrum – utvendig diskret, innvendig offensivt og utprøvende. Om man ikke oppfatter skillet mellom nytt og gammelt utvendig, kan det ikke reises tvil når man kommer inn. Foto: Johanne Sognnæs 2008.

Kravet om autentisitet åpnet indirekte for større bruk av kontraster i bevaringsområdene. Det skulle ikke kunne være tvil om hva som var gammelt og hva som var nytt. I Stavanger ble store deler av den gamle bykjernen regulert til bevaring allerede i 1974. Også dette skjedde som en reaksjon på de omfattende saneringsplanene. Byen som hadde frambragt det helhetlige og idylliske bevaringsområdet Gamle Stavanger to tiår tidligere, valgte en annen strategi for det langt mer sammensatte bygningsmiljøet i byens gamle forretningskjerne.

I 1987 ble det vedtatt å plassere det nye kulturhuset Sølvberget inne i bevaringsområdet. Arkitektene Lund og Slaatto fikk i oppgave å innpasse et nybygg på hele 15.000 kvadratmeter i den lokale småskala-bebyggelsen. Uten å gå på akkord med sin tids idealer for materialbruk og fasadeartikulering, klarte de å bryte volumet ned i mindre enheter slik at bygningen

ble opplevd som en moderne "landsby" i den gamle bykjernen. Seinere kom en rekke mindre enkeltbygninger som utforsket ulike sammenstillinger av nytt og gammelt.

I dag synes ikke lenger frykten for fragmentering og tap av helhet – som kjennetegnet bevaringen av Gamle Stavanger – lenger å være til stede. Det som er annerledes og fremmed

Ill. 12. Nybygg som er satt inn i det eksisterende bevaringsområdet i Stavanger sentrum der kontrast er et prinsipp. Skalaen og forholdet til omgivelsene er videreført, materialbruk og materialdimensjoner gjenkjennbare, men takformen, måten å bruke treverket på og overgangen mellom bygning og terreng bryter med tradisjonen. Foto: Johanne Sognnæs 2012.

Ill. 13. I den nye bygningen i bevaringsområdet i Stavanger sentrum brytes det både med skala, form, materialbruk og bearbeiding av uterommet. Prosjektet er omdiskutert, og politikere og administrasjon har i ettertid uttalt at man her har tøyd bevaringsplanen for langt i frykt for at området ellers ville ha blitt liggende brakk. Foto: Johanne Sognæs 2008.

virker ikke lenger truende, men tvert imot som noe etterstrebellesverdige og attraktivt, fordi det skaper oppmerksomhet og assosieres med andre goder som innovasjon og nyskaping. I Stavanger har politikerne sagt et klart "ja takk, begge deler". Følgende formuleringer fra valgprogrammet til Stavanger Høyre i 2007¹⁷ kan stå som eksempel på dette:

Dagens trehusby skal bevares og kun tunge samfunnsmessige hensyn kan legge et grunnlag for riving og nybygging. Samtidig ville partiet videreutvikle trehusbyen, gjennom krav til at flere nye byggeprosjekter gjennomføres med tre som materiale.¹⁸

Og fra kommunevalget fire år senere:

Stavanger Høyre vil legge til rette for at sentrumskjernen får et kunstnerisk – arkitektonisk uttrykk som er så oppsiktsvekkende at det skaper internasjonal anerkjennelse og oppmerksomhet. Vi er åpne for at vår egen tid skal sette sitt preg på Stavanger sentrum samtidig som vi skal ta vare på og sikre den unike eksisterende bebyggelsen.¹⁹

Oppsummering og konklusjon

Den første vernebølgen like etter annen verdenskrig kom som en reaksjon på de omfattende saneringsplanene og forfallet som fulgte i kjølvannet av disse. Bevaring dreide seg om å ta vare på *noe* av det gamle for ettertiden, som et minne om en tid som ugjenkallelig var forbi. Ved å rydde opp i de gamle og forfalne bygningsmiljøene, rense bort det stygge og uhensiktsmessige, og reparere og pleie det gamle på en ærbødig måte, ville man skape gode boliger og gode opplevelser. Kulturminnevern var fortsatt et smalt felt – styrt ovenfra og ned - men både antikvarer og arkitekter tilhørte de gruppene som involverte seg i dette arbeidet, og innsatsen var preget like mye av sosial samvittighet som av vilje til form.

Ill. 14. Småbyens sosiale kontroll er avløst av diskret plasserte overvåkningskameraer. Dette er montert ved bevaringsområdet i Stavanger sentrum. Foto: Johanne Sognnæs 2012.

På 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet ble det formet nye samfunnsmessige institusjoner som utgjorde en vesentlig rammebetingelse for at vernetanken fikk slikt *gjennomslag* på 1970- og 80-tallet. I 1965 kom ikke bare den nye Bygningsloven, men også Norsk Kulturråd ble etablert. Disse to supplerte hverandre. Bygningsloven ga hjemmelen for bevaring, men var i seg selv "passiv". Kulturrådet var prosjektrettet, og bidro både med økonomisk og faglig støtte. Relativt beskjedne beløp kunne vippe kampen mellom vern og utbygging over i favør av vern. Nye lovverk som Offentlighetsloven og Forvaltningsloven styrket retten til innsyn og medvirkning, og trakk i samme retning som en antiautoritær generasjonen på 1970-tallet med sans for "sjølråderett" på alle plan. Kulturminnevern var ikke lenger finkultur, men del av en større miljøbevegelse som i tid falt sammen med at store grupper gjenoppdaget verdien av å bo tett, urbant og sentralt. Paradoksalt nok var friheten for den enkelte til å påvirke og forbedre sin bosituasjon betydelig større i bevaringsområdene enn i de nybygde boligområdene utenfor bykjernen. Perioden ble kjenetegnet av, og hentet sin styrke fra, allianser mellom «ekspertene» og «grasrota». Så lenge planleggingen foregikk innenfor en offentlig ramme, sto antikvarer og arkitekter i stor grad skulder ved skulder.

Med denne bredden i oppslutning gikk selvsagt mer subtile nyanser tapt. Hva ble egentlig vernet? Det var ikke uten grunn at det fra 1980-tallet oppsto et behov for en mer dyptgående refleksjon omkring verneverdier og vernekriterier. Begreper som *autentisitet* og *lesbarhet* ble sentrale i de faglige diskusjonene, og fagmiljøene beveget seg over i en mer akademisk retning – kanskje også inn i en ny form for elitisme. De siste tiårene har kulturminnevernet famlet etter å finne sin plass i et samfunn som har endret seg i en sterkt markedsorientert retning. Politisk konsensus om byvekst og byfortetting har skapt kamp om arealer, og privat arealplanlegging knyttet til utbyggingsprosjekter tenderer til å skyve verneinteressene unna. Det oppstår en variant av NIMBY (not in my backyard). Alle er i prinsippet for vern av kultur og kulturminner, bare ikke på "sitt" planområde. Kulturminnevernet har forsøkt å definere vern som verdiskaping, men med begrenset effekt. I tillegg er kulturminnevernets stemme flertydig og fragmentert. Oppgaven er spredt på mange instanser og forvaltningsnivåer, noe som har ført til at spenninger mellom det politiske og det faglige, og mellom de ulike forvaltningsnivåene står i veien for ønsket om å være "tidlig og tydelig".²⁰

Prosjekterende arkitekter har heller ingen fri faglig rolle, men må konkurrere med hverandre om oppdragsgivers gunst. Det å ivareta eiendomsutviklingsbransjens økonomiske interesser, inkludert rask og forutsigbar framdrift av prosjektet, blir en vesentlig del av oppgaven. Produksjon av visuelle argumenter blir et middel for å nå målet, og dette må nødvendigvis gå på bekostning av tid til analyse og oppmerksomhet omkring kulturhistoriske kvaliteter. Dette er ramme-

betingelser som skaper spenninger mellom prosjekterende arkitekter og antikvarer. Utfordringene er uten tvil størst på plansiden. På bygningssiden burde det ligge bedre til rette for samarbeid, ikke minst når det gjelder å ta vare på både konkrete objekter og karaktertrekk fra modernismens epoke.

Hensikten med bevaringsbestemmelsene i bygningslovgivningen har vært å ta vare på *historiske, antikvariske og andre kulturelle verdier* i plansammenheng, samt *historiske, arkitektoniske og andre kulturelle verdier* ved endring av bestående bygninger. Selv om disse formuleringene nå er erstattet med det nye begrepet *hensynssoner*, vil likevel en fortolkning av slike verdier og kvaliteter måtte legges til grunn. Det dreier seg om abstrakte verdier som må beskrives, fortolkes og omsettes i fysisk form. De faggruppene som er nærmest til å gjøre dette, er antikvarer og arkitekter.

Kilder

- Bull, Lisen, "Verneverdi og utvelgelseskriterier", hefte utgitt av Riksantikvaren 1987
- Engelstad, Harald, Randi Hjorthol, Margrete Skogseid, *Byfornyelse. Hvem bestemmer over byen?*, Oslo: Pax Forlag 1977
- Koolhaas, Rem, "Preservation is overtaking us", transkripsjon av tale på Columbia University 2004, http://www.arch.columbia.edu/files/gsap/imceshared/aml2193/Koolhaas_04.pdf
- Lindstrøm, Johan, *Lærdalsøren. Et centrum for gammel bygningskikk paa Vestlandet*, Utgitt av Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring, Kristiania 1921
- Husbankens årsrapporter 1982 og 1983, <http://www.husbanken.no/om-husbanken/aarsrapporter/aarsrapport-syttien-til-nitti/>
- Myklebust, Dag, "Verditenking – en arbeidsmåte i bygningsvern", *Fortidsminneforeningens årbok* 1981, s. 85–106
- Nyseth, Torill og Johanne Sognnæs, *Godt fungerende bevaringsområder*, NIKU Rapport 34/2009
- Næss, Hans Eyvind, *Gamle Stavanger*, Foreningen Gamle Stavanger 1998
- Roede, Lars, "Kopi og original – flytting og autentisitet", *Museer i fortid og nåtid*, Oslo: Novus forlag 2003
- Søiland, Carsten, "Byer som verner sitt kulturmiljø: Gamle Stavanger", *Fortidsminneforeningens årbok* 1956, s. 125–137

Noter

- 1 Artikkelen bygger på et forskningsprosjekt utført av dr. polit. Torill Nyseth og forfatteren. Det hadde tittelen *Godt fungerende bevaringsområder* og ble gjennomført i 2007–2009. De bevaringsområdene som ble undersøkt (i Alta, Frogn, Gran, Karmøy, Kongsvinger, Kristiansand (2), Lillesand, Lærdal, Risør, Sandnes, Stavanger (2) og Vefsn), var pekt ut av antikvariske myndigheter, og prosjektet var delfinansiert av Riksantikvaren. Undersøkelsen ble gjort som en blanding av dokumentstudier og intervjuer, med fokus på virkemidler og aktører, og samspillet mellom disse. Resultatene foreligger som en upublisert forprosjektrapport og en publisert hovedrapport: *Godt fungerende bevaringsområder*, tilgjengelig fra www.niku.no.
- 2 Opplysninger fra Stavanger kommune, servicetorget ved Håkon Yttri 3.2.2009.
- 3 Søiland 1956, s. 126.
- 4 Rådmann Carsten Søiland var leder av arbeidsutvalget for Gamle Stavanger fra januar 1957. Næss 1998, s. 14.
- 5 Næss 1998, s. 14.
- 6 Engelstad m.fl. 1977, s. 131–132.
- 7 Posebyen er beskrevet på en kulturminneplakat utgitt av Kristiansand kommune i 2000.
- 8 Lindstrøm 1921, s. 3–72.
- 9 <http://www.ovrebyen.no/reguleringsbestemmelser-for-ovrebyen/> (lest 16.4.2013)
- 10 Husbankens årsrapport fra 1982 viser til en større konferanse om byggeskikk som ble avholdt i 1979 og førte til at Statens byggeskikkutvalg ble opprettet i 1982, s. 28–29.

- 11 Husbankens årsrapport fra 1983 omtaler slike konkurranser for Setesdal og Vestlandet, s. 35.
- 12 Nyseth og Sognnæs 2009, jamfør note 1. Fagfolkene som ble intervjuet var ledere for plan- og byggesaksavdelinger i kommunene, ansatte i kulturminneforvaltningen i fylkeskommunene, m.fl.
- 13 Roede 2003. Autentisitetetsbegrepet ble for øvrig drøftet på en internasjonal konferanse i 1994, og foredragene utgitt i bokform året etter.
- 14 Se Myklebust 1981 og Bull 1987.
- 15 En forløper er tildelingen av prisen til Hans Jacob Hansteen i 1983 for *restaurering* av Bryggen i Bergen.
- 16 Houens Fonds Diplom, snl.no (lest 16.4.2013)
- 17 Høyre har lenge hatt ledelsen i Stavanger, men fører en politikk som anses konsensuspreget.
- 18 Valgprogram for Stavanger Høyre, Kommunevalget 2007.
- 19 Valgprogram for Stavanger Høyre, Kommunevalget i 2011.
- 20 Målsetting for kulturminnevernet, formulert av nåværende riksantikvar, Jørn Holme. Se f.eks. "Byliv og næring i verneverdige byområder", foredrag på Litteraturhuset i Bergen 25.11.2014, https://www.regjeringen.no/contentassets/0dac102513f346eca80d129c19ab2b77/holme_byliv_og_naering_bergen_25nov2014x.pdf.